

LA DIDÀCTICA DE L'ACCENTUACIÓ DEL LLATÍ I LA SEVA REPERCUSSIÓ EN LA TRANSCRIPCIÓ AL CATALÀ DELS NOMS CLÀSSICS

PER

JOAN ALBERICH I MARINÉ

I.B. "Emperador Carles" de Barcelona

En l'ensenyament de les beceroles del llatí, és a dir, als cursos segon i tercer del batxillerat actual, els professors, de vegades, no prestem gaire atenció en algun punt, que, segons com es miri, pot semblar secundari, entremig del gran nombre de coses que cal ensenyar als alumnes per iniciar-los a la comprensió dels textos. Em refereixo a la pronunciació del llatí pel que fa a l'accentuació i a la seva repercussió en els mots erudits de les llengües romàniques que tenim al nostre abast.

Els professors solem deixar aquest tema una mica apartat, i massa sovint oblidat, perquè, amb el poc temps que tenim, no podem abastar tot el que voldríem, sobretot si pensem en allò que els alumnes hauran de resoldre quan facin les proves de selectivitat.

Si preguntem a un professor de llengües modernes quins objectius es proposa d'aconseguir en l'ensenyament de la seva matèria, té ben clar que vol que els seus alumnes es moguin amb un cert grau de correcció en les quatre habilitats fonamentals d'una llengua: parlar, escoltar, llegir i escriure.

Nosaltres, professors de llengües clàssiques, no podem dir el mateix. No fem destres els nostres alumnes gairebé en cap d'aquestes habilitats lingüístiques. Només cal que fem una enquesta sobre aquest tema als alumnes que han acabat un o dos cursos de llatí, o bé als nostres col·legues d'altres matèries. Si els preguntem què recorden que han fet, o bé van fer, segons els casos, un percentatge elevadíssim respon que van esmerçar la major part del temps a analitzar sintàcticament frases i textos, a traduir-los i a aprendre pa-

radigmes. Són massa nombroses les persones que tenen la sensació que, quan han estudiat llatí -i també grec-, han estat introduïdes a la sagristia de la llengua, la gramàtica, on han pogut contemplar les relíquies sintàctiques més preuades i inusitades. No és estrany, doncs, que diguin que les llengües clàssiques són llengües mortes. Els més benèvols te'n fan una apoteosi, però d'altres, més agosarats, declaren una solemne *damnatio memoriae* a les nostres matèries. I és que, de fet, tenen consciència que les activitats desenvolupades en una classe de llengües clàssiques no s'assemblen gaire a les que es fan en una classe d'anglès, de francès o d'alemany.

Amb tot això no voldria pas dir que hem de parlar, escoltar i llegir llatí i grec antic. Seria una pretensió ingènua. Ara bé, podem llegir els textos en veu alta, ja sigui individualment ja sigui col·lectivament. Primer ho ha de fer el professor perquè els alumnes el puguin imitar. Si el professor llegeix acuradament, fent una petita pausa al final de cada sintagma amb entitat pròpia, i després també ho fa l'alumne, no hem de creure que això sigui una pèrdua de temps, perquè segurament estalvia part dels esforços que esmerçaria en una anàlisi sintàctica explícita. Una lectura ben feta abans i després de la traducció també suposa una anàlisi, encara que sigui implícita. Si creiem en l'eficàcia de la lectura en veu alta, fins i tot practicarem, d'alguna manera, les habilitats lingüístiques d'escoltar i de parlar.

Així, doncs, podrem afirmar que el llatí no és una llengua morta del tot, perquè, com a mínim, mantindrem l'ànima de la llengua, tal com ho afirma Diomedes, un gramàtic del segle IV, quan ens diu: *Est accentus, ut quidam putaverunt, velut vocis anima*.

Actualment són molts els qui fan mans i mànigues per pronunciar mots anglesos amb un rigor fonètic impecable. En canvi ens hem de mantenir estoics davant errors greus pel que fa a l'accentuació de mots llatins. Algunes persones, que són unes autoritats respectables en camps propers al de les llengües clàssiques, massa sovint pronuncien paraules llatines amb l'accent dislocat, com *Romáe, monetáe, vidéo, deus ex machína (sic)* -aquest darrer amb el so castellà de la lletra *ch-*, etc. Creiem que casos com aquests s'haurien pogut evitar si el primer professor de llatí que van tenir aquestes persones, hagués estat una mica exigent pel que fa a l'accentuació. Només hauria calgut repetir i practicar les normes més senzilles de l'accentuació llatina, almenys pel que fa a la dels noms:

- 1) Que no hi ha noms aguts polisil·làbics. Naturalment, en els primers nivells, no val la pena fer menció de les excepcions, com *Arpinas, Maecenás, nostras, Ravennas, vestras*, etc.

- 2) Que l'accent de les paraules de més de dues síl.labes depèn de la quantitat de la penúltima, etc. i
- 3) Que un bon diccionari és una ajuda imprescindible per a saber la quantitat de la penúltima síl.laba.

Fent tot això no solament hi guanyaríem per a la revitalització del llatí -i de passada el llatí escoltat-, sinó que també podríem justificar en català l'accentuació dels mots cultes, o manllevats, que solen figurar a les gramàtiques en una llista pel fet de discrepar del castellà. Són massa nombroses les persones que encara creuen que aquesta discrepància és fruit d'un capritx dels lexicògrafs o dels gramàtics. En aquest apartat, els professors de clàssiques hi podem aportar el nostre granet de sorra. Cada vegada que recordem els nostres orígens llatins en l'accentuació dels noms clàssics, no fem altra cosa que reforçar la nostra identitat.

Pompeu Fabra ja en parlava lúcidament a les *Converses Filològiques*, nús. 334-335, quan deia que "en català res no s'oposa a la conservació de l'accent llatí" tant si es tracta de neologismes com de noms transcrits del grec. Mai no s'insistirà prou a no imitar dòcilment i acríticament l'accentuació d'aquests mots en castellà o en francès. Cal dir, amb tot, que l'Acadèmia Espanyola i algunes editorials serioses que publiquen obres clàssiques en castellà, van restablint molt tímidament l'accentuació correcta.

Bé que ens podem felicitar de les solucions que han estat donades en la grafia dels noms erudits de la nostra llengua, no hem de baixar la guàrdia, i els qui menys s'ho poden permetre són les persones que tenen una sensibilitat mínima per les llengües clàssiques.

Tot seguit presentarem una breu llista de noms propis d'origen grec que sovint apareixen grafiats en llibres de text i en altres de to més elevat amb l'accent inexplicablement desplaçat. Nosaltres sempre proposem l'accentuació catalana segons la prosòdia llatina. L'accentuació, doncs, només depèn de la quantitat de la penúltima síl.laba del nom en el cas a partir del qual passa al català: si la penúltima síl.laba del nom grec o llatí és llarga, el nom català porta l'accent en aquesta síl.laba; si és breu, el porta a la síl.laba anterior a aquesta.

Heus ací alguns exemples amb la penúltima síl.laba llarga:

Ἄριστέλης	<i>Aristēdes</i>	Aristides
Ἄνδρόνικος	<i>Andronīcus</i>	Andronic
Δίοςκουροι	<i>Dioscūri</i>	Dioscurs
Ἡρακλεῖτος	<i>Heraclītus</i>	Heraclit
Ἰφιγένεια	<i>Iphigenīa</i>	Ifigenia

Κεραμεικός	<i>Ceramīcus</i>	Ceramic
Κυκλωψ	<i>Cyclōp(em)</i>	Ciclop
Κώκυτος	<i>Cocŷtus</i>	Cocit
Μιθριδάτης	<i>Mithridātes</i>	Mitridates
Πρίαπος	<i>Priāpus</i>	Priap

A continuació proposem un seguit d'exemples amb la penúltima síl.laba breu en llatí i en grec:

Αίσχίνης	<i>Aeschīnes</i>	Esquines
Δίπυλον	<i>Dipŷlon</i>	Dípilon
Ἑλένη	<i>Helēna</i>	Hèlena ¹
Κυβέλη	<i>Cybēle</i>	Cíbele
Οιδίπους	<i>Oedīpus</i>	Èdip
Πήγασος	<i>Pegāsus</i>	Pegas
Περικλῆς	<i>Perīcles</i>	Pèricles
Πατροκλῆς/Πάτροκλος	<i>Patrōcles/Patrōclus</i>	Pàtrocles/Pàtrocle
Ἐτεοκλῆς	<i>Eteōcles</i>	Etèocles

També formen part d'aquest darrer grup els noms propis ennasal que presenten alternança de quantitat en la síl.laba predesinencial. Ens referim als noms grecs en *-ων*, *-ονος*, en llatí en *-on*, *-ōnis*, com:

Ἀμάζων	<i>Amazon</i>	Amàzona
Γηρύων	<i>Geryōn(em)</i>	Geríon
Εὐθύδρων	—	Eutífron
Λυκόφρων	—	Licòfron
Ἑπερίων	—	Hiperíon

I encara farem referència a alguns noms comuns que de vegades provoquen unes vacil.lacions inexplicables o fins i tot els veiem escrits als diccionaris considerats normatius amb un accent injustificadament dislocat:

¿atmòsfera o atmosfera? Aquesta vacil.lació recentment encara ha fet omplir una pàgina sencera de la revista *Serra d'Or*². Si la penúltima síl.laba del segon component d'aquest mot compost (σφαῖρα, en llatí *sphaera*) és llarga, perquè és un diftong, la única solució lògica és la grafia *atmosfera*.

¹ L'accent correcte de la forma llatina fins i tot s'ha conservat invariable en la derivació popular del topònim Elna, derivat del llatí (*Castrum*) *Helena*.

² Ll. Marquet, "Atmosfera o atmòsfera", *Serra d'Or*, núm. 385, gener 1992, pàg. 38.

¿fotolit o fotòlit? La darrera grafia amb l'accent a la penúltima síl.laba és la que s'adiu a la vocal breu de la del segon component grec λίθος. La confirmació d'aquesta solució és ratificada per la grafia donada a altres mots catalans que presenten un dels dos components d'aquest nom, com *monòlit*, *paleòlit*, *fotòfor*, *fotòfob*, *fotòfil*, etc.

¿sinízesi o sinizesi? La vocal llarga de la penúltima síl.laba de la forma grega συνίσις i de la llatina *synizēsis* fa preferible la grafia catalana *sinizesi*, malgrat que no és la que trobem als diccionaris normatius. No hi ha cap raó per desplaçar l'accent del lloc que li pertoca, com tampoc no ho fem en el cas semblant de *mimesi*, derivat del nom grec μίμησις.

¿pentatló o pentatlon? En motiu de la celebració de les Olimpíades a Barcelona, aquest mot apareixerà molt sovint amb una grafia que presentarà l'accent injustificadament dislocat. La forma grega d'aquest nom és πένταθλον, la penúltima síl.laba del qual és llarga per posició i per naturalesa, perquè la α és fruit de la contracció de dues vocals, com es pot veure tot comparant altres variants gregues del segon component, com ἄεθλος. Per tant, no sembla que tingui gaire sentit accentuar en català la darrera síl.laba d'una manera totalment diferent del llatí i, en aquest cas, del grec, tot i que en castellà hagin donat a aquest mot una prosòdia inadequada per influència del francès. També val la pena recordar que el fet que en català hi hagi paraules agudes d'origen grec o llatí, tant les patrimonials com les erudites, obeeix a la pèrdua de la síl.laba posttònica. Així, doncs, un nom clàssic que ha conservat totes les síl.labes, com *pentatlon* no pot ser agut, sabent a més que en llatí pràcticament no hi ha noms aguts de dues o més síl.labes. Per a les persones que dubten del valor del llatí pel que fa a l'accentuació dels noms erudits en català, és molt recomanable que consultin bons diccionaris anglesos o alemanys amb transcripció fonètica, on podran comprovar la fidelitat reverencial d'aquestes llengües envers la prosòdia llatina.

¿oncogèn o oncogen? Aquesta vacil·lació la comentem perquè no fa gaire que ha arribat a alguns instituts un llibret, molt ben editat³ del Gabinet de Llengua Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona adreçat als alumnes de COU, en el qual apareixen un seguit de normes i d'observacions sobre redacció, lèxic i ortografia. A la pàgina nou, entre altres coses, diu que és correcte *oncogèn* i hi bandeja *oncogen*. D'altra banda, a la pàgina onze

³ Les proves d'aptitud per a l'accés a la universitat, Gabinet de Llengua catalana, Universitat Autònoma de Barcelona 1991.

apareix la forma *patogen* en un exemple. Alguns alumnes amb un esperit crític saludable em feren evident aquesta incoherència, que no vaig dubtar a compartir. La grafia grega γένος del segon component d'aquests mots palesa ben clarament el caràcter breu per naturalesa de la penúltima síl.laba. Així, doncs, sempre que formarà part d'un mot compost, l'accent anirà a la síl.laba anterior. No hi ha, doncs, cap diferència pel que fa a l'accent, entre *patogen* i *oncogen*, malgrat el que digui aquest llibret, que a més considera *-gen* com un simple sufix en lloc d'un element, semànticament ple i ric, d'un mot compost.

Ara que els professors de clàssiques anem una mica esverats pels canvis propers en l'ensenyament, crec que encara podem ensenyar als nostres alumnes moltes coses que els poden ajudar a despertar l'esperit crític. L'accentuació llatina no és cap relíquia inusitada, és una eina eficaç que pot dissipar molts dubtes als alumnes, ara i quan seran més grans. L'accentuació llatina té una pervivència ben viva en el català. Parlant en termes de la Reforma Educativa, podríem dir que té un contingut potencialment significatiu, perquè encara té una funcionalitat. Conèixer i aplicar unes nocions mínimes d'accentuació llatina no és res més que aprendre a aprendre a dir bé els noms en català.

Després d'aquestes consideracions em sembla que val la pena que els ensenyants de llatí i de grec parafrasegem aquella pregunta que Plató posa en els llavis de Menó, just al principi del diàleg que porta aquest nom, on el deixeble demana a Sòcrates: “¿Em podries dir si es pot ensenyar la virtut d'accentuar”? ¿O bé si no es pot ensenyar, es pot adquirir practicant-la?”